

УДК 64.044.26-054.73: 930.253 "1914/1918"

О. Кравченко, канд. іст. наук, доц.
Українська державна академія залізничного транспорту, Харків

ОРГАНІЗАЦІЯ ОПІКИ НАД ДІТЬМИ-БІЖЕНЦЯМИ: ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА З ФОНДІВ РОСІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ²

Актуальність представленої теми спричинена відсутністю досліджень з історії опіки за дітьми, які стали жертвами Першої світової війни. Стаття присвячена вивченню та аналізу документів з Російського військово-історичного архіву, які запроваджуються в науковий обіг вперше. Проаналізовано діяльність дитячих відділів у повітових та міських спілках допомоги хворим і пораненим воїнам; діяльність Південно-Західного фронту і цивільних організацій щодо допомоги дітям-біженцям. Вивчення циркулярів та інструкцій з реєстрації дітей, листування дитячих відділів з місцевими комітетами, резолюції Народи з питань опіки над дітьми, листування дітей з ріднею дали можливість відтворити як позитивні, так і негативні моменти створеної під час війни державної системи опіки над дітьми.

Ключові слова: опіка, діти-біженці, притулки, допомога жертвам війни, Всеросійській земський союз, Всеросійській союз міст.

Перша світова війна в один момент змінила долю мільйонів людей. Найбільш незахищеними серед них опинилися діти-біженці, сироти, які залишилися без батьківського піклування. Опікою над ними переймалося багато громадських організацій, комітетів і добровільних товариств, зокрема Олексіївський, Романівський та Тетянинський комітети, польські та єврейські національні організації. Важливу роль в організації допомоги дітям-біженцям відіграли Всеросійський земський союз (ВЗС) та Всеросійський союз міст (ВМС) допомоги хворим і пораненим воїнам. Вивчення механізмів створення системи недержавної підтримки переселенцям у роки Першої світової війни має для сьогодення не лише теоретичне, але й практичне значення.

Окремі питання добровільної діяльності громадських і урядових організацій у роки Першої світової війни вивчали російські історики О. Б. Асташов, Н. Л. Матвеева, А. М. Грицаєва, українські дослідники О. М. Донік, Н. І. Загребельна, Н. А. Сейко, Т. М. Курінна, О. В. Хаустова, Ю. М. Примаченко, Л. М. Жванко та ін. Проте бракує спеціальних досліджень з історії опіки над дітьми-біженцями та сиротами за часів царської Росії.

Метою статті є вивчення та аналіз документальних джерел Російського державного військово-історичного архіву (РДВІА) в Москві, у яких представлені різноманітні аспекти діяльності дитячого підвідділу ВЗС та ВМС допомоги хворим та пораненим воїнам, комітету Південно-Західного фронту ВЗС, Польського комітету допомоги жертвам війни у сфері опіки над дітьми-біженцями та сиротами у період Великої війни. Джерела з цих фондів уперше вводяться до наукового обігу.

У документах фігурують поняття "діти біженців", очевидно йдеться про неповнолітніх, які покидали свою малу батьківщину разом з батьками, та "діти-біженці", можемо припустити, що під цю категорію потрапляли сироти та діти, які загубили своїх родичів у процесі поспішної евакуації.

При відділі з улаштування біженців ВЗС та ВМС (Ф. 13273, 1915–1918 рр.) на початку вересня 1915 р. був створений дитячий підвідділ, матеріали якого налічують 258 одиниць збереження. У цих документах представлені циркуляри і розпорядження відділу щодо обліку і реєстрації дітей, листування про розшук та організацію допомоги дітям-біженцям по Російській імперії, влаштування притулків, карантинів, санаторіїв, лікарень для малолітніх жертв війни.

На з'їзді Земського та Міського союзів 7–9 вересня 1915 р. був затверджений план надання допомоги без-

притульним дітям-біженцям, відповідно до якого у Москві був створений центральний розподільчий пункт, куди евакуювались діти з фронту для подальшого відправлення до постійних притулків земських та міських комітетів, національних і громадських організацій. Крім того, передбачалась можливість евакуації і реєстрація дітей поза Москвою на місцях прибуття [5, арк. 22]. У жовтні – грудні 1915 р. діяли розподільчі пункти у прифронтовій зоні – у Києві та Смоленську [10, арк. 67]. Реєстраційний пункт був відкритий 29 січня 1916 р. у м. Рівне, з якого дітей партіями відправляли до Москви [10, арк. 12].

На кожну дитину до 15 років (а іноді до 20-ти) заводилась спеціальна реєстраційна картка у трьох примірниках: один залишався у розподільнику, другий передавався разом з дитиною при відправленні до притулку, третій – надходив до дитячого підвідділу для подальшого розшуку дітей та їхніх батьків [5, арк. 22]. Зразок такої картки віднайдений нами у фонді архіву [18, арк. 7]. На дітей-немовлят, які часто не знали свого імені, прізвища, віку, заводились спеціальні картки червоного кольору [5, арк. 24 зв.].

На Нараді з питань реєстрації 24–25 листопада 1915 р. було визнано бажаним фотографування дітей молодшого віку і дітей, які не пам'ятали свого походження, але це ускладнювалось технічними обставинами. Хоча дітей до того фотографували Польський комітет у Москві, приватні особи, Тетянинський комітет [5, арк. 23 зв. – 24, 52].

Положення, прийняті комісією на Київському обласному земському з'їзді 15–18 жовтня 1915 р., визначали ключові моменти організації допомоги дітям біженців: це – евакуація, пересування та розселення. Ці заходи розподілялися між центральними, обласними та губернськими комітетами ВЗС. У ході евакуації, яка визнавалась явищем тимчасовим, передбачалось проводити опитування та реєстрацію дітей-сиріт та дітей, які відстали від своїх батьків, фіксувати усі майнові та родинні зв'язки, щоб після війни їх відновити. На обласні комітети покладался обов'язок розшукувати дітей у місцевостях поблизу лінії фронту. При Головному комітеті ВЗС збирались усі відомості про зареєстрованих дітей, створювалось довідкове бюро. Опіка над дітьми у тиллових губерніях покладалась на губернські комітети, які мали об'єднати усі місцеві організації [6, арк. 1].

По відношенню до дітей біженців турбота суспільства повинна була виявлятися в організації опіки над неповнолітніми, які загубили під час руху своїх рідних, у покращенні умов життя дітей у родинах, розселених по

² Дослідження проведене в рамках Стипендіальної програми для викладачів ВНЗ Німецького історичного інституту в Москві.

внутрішнім губерніям та в організації медичної допомоги [4, арк. 139]. Отже, можна зробити висновок, що створювалась система опіки над дітьми, яка охоплювала різноманітні інституції.

У внутрішніх губерніях Російської імперії під час війни була відкрита мережа притулків для дітей-біженців, у тому числі при субсидуванні ВЗС та ВСМ, які фінансували місцеві комітети, а під їхнім наглядом – добродійні товариства та національні організації. Норма субсидії з розрахунку на одну дитину була такою: 50 коп. на день (або 15 руб. на місяць) на утримання, 30 руб. на одяг, білизну та взуття та 25 руб. на обладнання [17, арк. 17].

Допомога дітям у сім'ях, розселених по внутрішніх губерніях, розраховувалась так: 20 коп. на продовольство та 25 коп. на квартиру в день на особу. Серед біженців переважна більшість були діти – до 63%. Для них відкривались ясла і притулки [4, арк. 139 зв. – 140].

У період Великої війни опікою над дітьми-біженцями переймалися також добродійні громадські організації. У 1915 р. було створено товариство допомоги жертвам війни, яке відкривало ясла, гуртожитки, ідальні для дітей-біженців [8, арк. 2]. У липні 1917 р. через скорочення пожертвувань товариство передало свої заклади, у тому числі колонію для туберкульозних у Феодосії та 8 притулків для дітей-біженців у Московській губернії у відання Ради відділу з улаштування біженців [8, арк. 1, 4].

Активну допомогу дітям-біженцям надавали національні громадські організації – польські, єврейські, особливо у таких містах, як Харків, Одеса, Катеринослав. Представники цих організацій входили до складу об'єднаних губернських комітетів ВЗС та ВСМ [11, арк. 2].

16 січня 1915 р. у Львові був створений **Галицький комітет ВЗС**, який був перейменований на **Комітет Південно-Західного фронту ВЗС допомоги хворим та пораненим воїнам і переведений до Києва**. Функціями комітету були медичне обслуговування та евакуація поранених і хворих, проведення санітарно-профілактичних заходів, забезпечення продовольством солдатів та біженців, а також організація дитячих установ для біженців. У **фонді цього комітету (Ф. 12568, 1915–1918 рр.)**, який складається з 99 одиниць збереження, знаходимо вирізки з "Бюлетеню Комітету Південно-Західного фронту" за 1915–1916 рр. На сторінках цього видання публікувались звіти завідувачів та співробітників дитячих лікарень, колоній, шкіл, ясел та притулків, у яких описується повсякденне життя дітей фронту Галичини та Волині, зокрема у Тернополі, Луцьку, містечку Рожиче та Києві [1, арк. 1–8].

На картках спеціального зразка представлялись описи дитячих притулків, де зазначався національний склад закладу, персонал, режим дня. В архіві зберігся опис притулку "Єврейські ясла" у Тарнополі (Тернополі), що знаходився у віданні комітету ВЗС за адресою пл. Собеського, 10 [2, арк. 1–2].

При відправленні дітей-біженців до притулків намагались брати до уваги їх національність та конфесійну приналежність, не розлучати братів і сестер, навіть якщо діти були менші за 3 роки та старші за 15 років. Дітей-поляків у Маріуполі Катеринославської губернії переводили з міських та земських притулків до польських [12, арк. 24, 28].

У **фонді Польського комітету допомоги жертвам війни (Ф. 15713, 1915–1916 рр.)** серед 34 одиниць збереження знаходиться листування між Центральним обидувальським комітетом Царства Польського та польськими організаціями допомоги жертвам війни – Харківським відділенням товариства допомоги бідним родинам поляків [20, 23], Новозибківським, Новомиколаївським і Новоросійським [21] та Ровенським відділами [22].

У листуванні зазначається, що польські організації розшукували у російських дитячих притулках дітей польського походження за прізвищами та просили про "gorliwe zajęcie się" (*зайнятися старанно* – О. К.) з'ясуванням національності дітей і можливості розміщення їх до польських ochronków (*притулків* – О. К.). У зверненні до Полтавського відділу польського товариства "Potosu Ofiarom Wojny" (*Допомоги жертвам війни* – О. К.) "просять докласти значних зусиль, щоб жодна польська дитина у вашому окрузі не залишилась під опікою російською (закреслено – російською та написано НЕ ПОЛЬСЬКОЮ)" [19, арк. 98–98 зв.].

На початку січня 1916 р. відділ з улаштування біженців ВЗС та ВСМ був занепокоєний створенням спеціальних закладів для "дефективних" дітей-біженців: калік, глухонімих, сліпих, з різними фізичними вадами. До усіх притулків були розіслані запити про наявність таких дітей. Судячи з відповідей, осіб таких категорій було небагато серед загальної кількості біженців: на 15 квітня 1916 р. було зібрано відомості про 87 "дефективних" дітей-біженців. З метою надання спеціальної медичної допомоги було виділено три групи осіб: 1) психічнохворі, 2) каліки, 3) сліпі [7, арк. 5, 38]. Планувалось організувати для них три відповідні притулки, але очевидно відкрили лише два: в Московській губернії притулок-училище для глухонімих дітей на 30 осіб поблизу м. Воскресенська та притулок-лікарню для нервовохворих дітей у Кунцево на 40 осіб [3, арк. 16–17].

Важливе значення для удосконалення системи допомоги біженцям мали резолюції Народи з питань опіки над дітьми, що відбувались 17–20 березня 1916 р., у яких відзначалось, що "діти-сироти воїнів і мирних громадян – жертв війни, а також усі безпритульні діти, потребують обов'язкового піклування з боку держави" [5, арк. 31].

Евакуація дітей-біженців до тилкових районів тривала до осені 1916 р. 22 жовтня 1916 р. на Нараді при відділі з улаштування біженців була прийнята резолюція, за якою подальше відправлення дітей з фронту визнавалось недоцільним [10, арк. 58].

З 1 січня 1917 р. передбачалося всі навчальні заклади та дитячі притулки, створені ВЗС та ВСМ, передати у відання Тетянинського комітету [3, арк. 7 зв.]. Потім терміни змінилися – з 1 квітня 1917 р. [3, арк. 25]. Проте очевидно цього не відбулось з відомих причин – ліквідації Тетянинського комітету після Лютневих подій 1917 р.

У 1917 р. декілька притулків вийшли з підпорядкування відділу з улаштування біженців ВЗС та ВСМ: у червні Ровенський притулок і лікарня були передані Комітету Південно-Західного фронту [10, арк. 77–78]. З третьої чверті 1917 р. вийшли з підпорядкування Новогеорґівський та Херсонський притулки [8, арк. 86]. З останньої чверті 1917 р. фінансувати дитячі притулки для біженців повинні були губернські наради [17, арк. 59]. З 1918 р. Маріупольський притулок для дітей-біженців вийшов з відання біженського відділу [12, арк. 65].

Але, очевидно місцева влада не поспішала фінансувати дитячі заклади: гроші не надходили і притулки разом із дітьми ставали заручниками нової політичної ситуації. Як зазначав у своєму звіті голова Новогеорґівського комітету до Головного комітету ВЗС та ВСМ, субсидування за останню третину 1917 р. не отримували: "Просимо поради, як буди з дітьми, якщо губернська нарада остаточно відмовить у фінансуванні? Протриматися можемо, хоча з великими зусиллями, ще місяць, а далі будемо вимушені ліквідувати притулок, бо місцеве самоврядування відмовляється прийняти його у своє відання і не визнає своїм дітищем" [17, арк. 69].

Отже, пласт документів та матеріалів, віднайдених у фондах РДВІА, різноманітний за характером, надає можливість реконструювати механізми, регіональні особливості та характер створеної під час війни системи допомоги дітям-біженцям. Найважливішими серед цих джерел зазначимо циркуляри та інструкції відділу з улаштування біженців ВЗС та ВСМ [5, арк. 15; 6, арк. 1], резолюції, постанови та положення нарад та з'їздів, які визначали долю дітей [5, арк. 31–34, 58], листування з місцевими комітетами та різноманітними громадськими добродійними організаціями про відкриття притулків, колоній, ясел, лікарень, санаторіїв, пунктів реєстрації та харчування [3–9, 11], адреси та назви притулків [3, арк. 18–22], листи дітей до рідних з притулків [16, арк. 45–46] та батьків до дітей [6, арк. 133–134, 159–175], іменні списки дітей-біженців [15, арк. 12; 16, арк. 48–50], інструкції особам, які супроводжували дітей до притулків [15, арк. 66]. У звітах опікунів притулків відображено розпорядок життя, особовий склад закладів, описується психічний стан дітей, які потрапляли буквально з лінії фронту [9, арк. 12–13]. Кошториси відбивають фінансовий стан дитячих закладів, витрати на обладнання та утримання персоналу [13, арк. 9–10; 14, арк. 15].

Для ґрунтового аналізу діяльності громадських комітетів та добродійних товариств на ниві допомоги ді-

тям та організації опіки над ними, фонди РДВІА мають величезне значення і потребують подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Російський державний військово-історичний архів, м. Москва (Далі – РДВІА). – Ф. 12568, оп. 1, спр. 17.
2. РДВІА. – Ф. 12568, оп. 1, спр. 19.
3. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 337.
4. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 338.
5. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 339.
6. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 340.
7. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 343.
8. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 353.
9. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 359.
10. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 380.
11. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 388.
12. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 390.
13. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 402.
14. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 547.
15. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 550.
16. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 581.
17. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 583.
18. РДВІА. – Ф. 13273, оп. 1, спр. 586.
19. РДВІА. – Ф. 15713, оп. 1, спр. 29.
20. РДВІА. – Ф. 15713, оп. 1, спр. 30.
21. РДВІА. – Ф. 15713, оп. 1, спр. 31.
22. РДВІА. – Ф. 15713, оп. 1, спр. 32.
23. РДВІА. – Ф. 15713, оп. 1, спр. 34.

Надійшла до редколегії 10.07.14

Е. Кравченко, канд. ист. наук, доц.

Украинская государственная академия железнодорожного транспорта, Харьков, Украина

ОРГАНИЗАЦИЯ ОПЕКИ НАД ДЕТЬМИ-БЕЖЕНЦАМИ: ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ИСТОЧНИКИ ИЗ ФОНДОВ РОССИЙСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА

Актуальность представленной темы обусловлена отсутствием исследований по истории опеки над детьми, ставшими жертвами Первой мировой войны. Статья посвящена изучению и анализу документов Российского военно-исторического архива, которые вводятся в научное обращение впервые. Проанализирована деятельность детских отделов в уездных и городских обществах помощи больным и раненым воинам; деятельность Юго-Западного фронта и гражданских организаций по помощи детям-беженцам. Изучение циркуляров и инструкций по регистрации детей, переписка детских отделов с местными комитетами, резолюции Советов по вопросам опеки над детьми, переписка детей с родней дало возможность воссоздать как позитивные, так и негативные моменты созданной во время войны государственной системы опеки над детьми.

Ключевые слова: опека, дети-беженцы, приют, помощь жертвам войны, Всероссийский земский союз, Всероссийский союз городов.

O. Kravchenko, PhD (equiv. in History), Associate Professor

Ukrainian State Academy For the Railway Transport, Kharkiv, Ukraine

ORGANIZATION OF CARE FOR CHILDREN REFUGEES: DOCUMENTARY SOURCES OF THE RUSSIAN STATE MILITARY HISTORY ARCHIVE FONDS

The timeliness of the represented topic is occasioned by the lack of research on history of care for children who were victims of the World War I. This article is aimed at learning and analyzing documents from the Russian military historical archive, which are introduced to the scientific turnover for the first time. There has been analyzed activity of the children subdivision of the county and city unions of aid for sick and injured soldiers; the activity of the South-West front and civil organizations in the field of aid for children refugees. Study of the circulars and instructions on the children registration, correspondence of the children subdivision with local committees, council resolutions about care for children, children letters to their relatives gave a possibility to recreate positive and negative moments of the system for state children refugees' care which was created during the war.

Key words: care, children refugees, shelter, aid for the war victims, The Russian county union, The Russian city union.

УДК 355.25 (436) Мирон Тарнавський

О. Лосев, асист.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

СЛУЖБА МИРОНА ТАРНАВСЬКОГО В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ АРМІЇ

Стаття досліджує проблему військової служби та професійної підготовки командного складу австро-угорської армії на підставі спогадів колишніх офіцерів австро-угорської армії Мирона Тарнавського та Степана Шухевича.

Ключові слова: австро-угорська армія, австрійський ландвер, військова служба, професійна підготовка командного складу, порядок проходження військової служби.

Питання професійної підготовки та порядку проходження служби командним складом Австро-Угорської армії є важливим як для вивчення військової історії цієї країни, так і для розгляду історії збройного протистояння у часи Першої світової війни. Але, на жаль, це питання досі ще є маловисвітленим в українській історіографії. Звичайно, існує фахова література німецькою мо-

вою, дослідження польською, чеською, угорською та іншими мовами бившої імперії, а також переклади і праці англійською мовою. Проте цей період історії у нашій бібліографії є незаслужовано забутий. Уся увага дісталася визвольним змаганням 1918-1921 рр., питанням розбудови національних збройних сил та їх фахової підготовки, хоча на чолі військових підрозділів нової